

Nieuwsbrief Rewilding de Veluwe

Editie
september 2024

Met 'Rewilding de Veluwe' wil ARK bijdragen aan het herstellen van ecosystemen en natuurlijke processen op de Veluwe. Toewerken naar een robuuste Veluwe waar hoge zandgronden weer verbinding maken met Rijn, IJssel en Randmeren via kletsnatte broekbossen, venen en beken. Waar dode bomen en dieren hun plek in de kringloop van het leven innemen. Waar kleine én grote dieren door een verbonden landschap kunnen trekken. Een Veluwe bovendien, die ons ook in de toekomst van schoon drinkwater blijft voorzien, die CO₂ opslaat in bossen en venen, en ontspanning en koelte brengt aan de honderdduizenden bewoners op haar flanken.

Dat bereiken we natuurlijk nooit alleen. Noch binnen de termijn van dit 5-jarig project. Dus we inspireren, verbinden en prikkelen. Ontwikkelen nieuwe verdienmodellen voor natuur. En werken zo stap voor stap naar een wildere Veluwe die klaar is voor de toekomst.

Rewilding de Veluwe wordt mede mogelijk gemaakt door de Nationale Postcode Loterij.

Foto: ??

Inhoud

Verbinding en interactie op Knepp Estate en in New Forest	2
Geen leven zonder dood	4
Veldlessen Reijerscamp: na succesvolle pilot nu training vrijwilligers	5
Wisentkalfjes geboren op de Veluwe	6
Natuur verdient Meer!	7
Struikelen over Veluws goud: Beenbreek	9
Team Wolf en Raaf	10

Verbinding en interactie op Knepp Estate en in New Forest

Inspireren en verbinden. Dát wilde Rewilding de Veluwe met de studiereis begin juni naar het Engelse Knepp Estate en New Forest. Beide ambities zijn meer dan behaald volgens de enthousiaste deelnemers. Op pad met een groep van 21 mensen die zich allemaal sterk maken voor wilde(re) natuur in Nederland.

Bont gezelschap

Met recht een bont gezelschap stapte maandagochtend 10 juni in 3 minibusjes richting de ferry in Calais. Ecologen, grondeigenaren, natuurbeheerders, ambtenaren, natuurondernemers en Jonge Rewilders vormden tezamen de grootste rijkdom van deze reis. Want al boden Knepp Estate en New Forest gesprekstof te over, het was toch echt de

interactie en openheid tussen al deze mensen die de reis zo waardevol maakte.

Inspiratie voor de Nederlandse landbouwtransitie

Dinsdagochtend verzorgde ecologe Penny Green een introductie over Knepp Estate. De ontmoetingsruimte was een sfeervol omgebouwde stal, waar grote prenten

van ARK-er Jeroen Helmer de muren sierden. De presentatie ging in op de zakelijke transitie van het voormalige, intensieve melkveebedrijf, dat op rand van een faillissement besloot het stuur volledig om te gooien. Landgoedeigenaar Sir Charlie Burrell gaf vanaf het jaar 2000 1.100 hectare landbouwgrond terug aan de natuur en bouwde een business case op verhuur van zijn vastgoed, ecotoerisme en verkoop van 'wildernisvlees'. Na 20 jaar begrazing door runderen, varkens, damherten, reeën, edelherten en Exmoorponies, is één van de meest biodiverse gebieden van Engeland ontstaan, met een groeiend aantal zomertortels (een soort die in geheel Europa een neerwaartse trend laat zien), met

37 van de 52 dagvlindersoorten die in dit deel van Engeland voorkomen en 13 van de 18 vleermuissoorten in dit deel van het land.

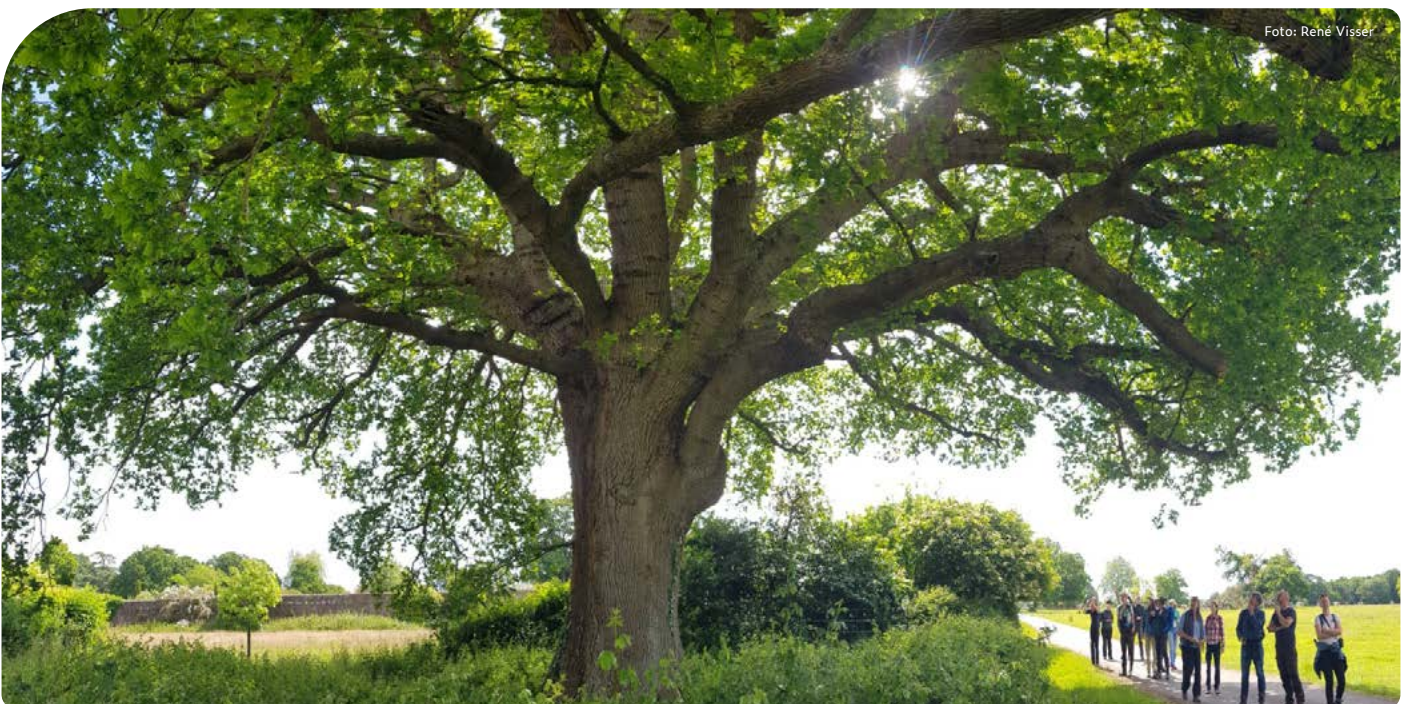
Een succesverhaal wat natuur betreft, loopt ook het nieuwe verdienmodel vele malen beter dan het agrarisch model. De winsten zijn beter en stabiel.

Vernatting in New Forest

Na Knepp Estate reisde het gezelschap naar het vermaarde New Forest. New Forest is politiek, sociaal-cultureel en beleidsmatig gezien misschien wel net zo complex als de Veluwe. Maar ook wat natuurlijk systeemherstel betreft, zijn er grote parallellen tussen beide uitgestrekte gebieden. New Forest is weliswaar meer intact, meer divers, vaak rijker (bodems) en meer soortenrijk dan de Veluwe, het herstel van wetlands, venen en beken waaraan in New Forest al op grote schaal gewerkt is, heeft ook voor een veerkrachtige toekomst van de Veluwe grote relevantie en belang. Naast het bezoek aan de vernatte gebieden, bezochten we natuurlijk de eeuwenoude bossen van New Forest. Wát een enorme rijkdom ontstaat er als bomen gewoon heel oud mogen worden.

Magisch moment

Onze gids, ervaren ecooloog en rewilder in hart en nieren Jonathan Spencer inspireerde de groep te durven loslaten en vertrouwen hebben in de veerkracht van natuur. De deelnemers werden bevestigd (nog) sterker op dat spoor in te zetten. Het bezoek aan een diep onder reusachtige eikenbomen verscholen veen of 'bog' dat sinds het einde van de laatste ijstijd, zo'n 12.000 jaar geleden nog nooit door mensenhanden was aangeraakt en zich ongestoord

heeft kunnen ontwikkelen – ook voor Engelse begrippen heel bijzonder – vormde een haast magisch moment.

Uit de loopgraven en voorwaarts!

Verbinding en interactie. Twee sleutelbegrippen voor dynamische, veerkrachtige natuur, maar ook voor relaties tussen belanghebbenden op de Veluwe. En daarbuiten. Tijdens deze reis bleek het opnieuw: in de kern willen we allemaal hetzelfde. Meer natuur, betere natuur, wildere natuur. Met hooguit nuanceverschillen in hoe we die begrippen invulling geven. Toch trekken we ons al gauw terug in onze loopgraven. Respect voor elkaar en interesse

in het tussenliggende gebied waar we wél van gedachten verschillen, schept ruimte voor vooruitgang. We kunnen van elkaar leren.

Met dat in onze gedachten namen we afscheid van elkaar. Geïnspireerd om ons nóg meer in te zetten voor wildere natuur. ■

Verder lezen over dit bezoek aan Knepp Estate en New Forest? Jonge Rewilder Lisanne Snijder schreef een [lekker leesbaar blog](#) over de reis.

Geen leven zonder dood

Promotieonderzoek toont aan waarom het zo belangrijk is dat grote kadavers in de natuur mogen blijven liggen

In de bodem onder het kadaver wordt onderzocht welke voedingsstoffen vrijkomen bij de ontbinding van een kadaver.

Tijdens een stage bij ARK begon Elke Wenting met haar eerste onderzoek naar "Dood Doet Leven". Met dit project laat ARK zien dat het laten liggen van dode dieren in de natuur van levensbelang is voor aaseters zoals raaf, vos en aaskevers. De vele onderzoeken met wildcamera's tonen ook aan dat een heleboel andere dieren gebruik maken van kadavers. Vogels halen bijvoorbeeld de vacht op om een nest mee te bouwen.

In juni van dit jaar is Elke aan de Wageningen Universiteit gepromoveerd op het onderzoek 'Geen leven zonder dood'. Dit onderzoek volgt wat er gebeurt met de voedingsstoffen die

in een dier zijn opgeslagen. Dit deed zij in samenwerking met meerdere organisaties, waaronder ARK. In haar proefschrift toont zij aan dat het laten liggen van kadavers van

levensbelang is om voedingsstoffen, mineralen en sporenelementen in een gebied vast te houden, zodat ze opnieuw beschikbaar zijn voor nieuw leven. Op de mineralenarme Veluwe is het dan ook van groot belang dat er meer grote kadavers in de natuur mogen blijven liggen.

In dit [radiointerview](#) met Vroege Vogels legt Elke uit hoe deze kringloop van voedingsstoffen werkt. ■

Ineke Puijk (5e van links) en het vrijwilligersteam.

Interview Ineke Puijk van Stichting Renkums Beekdal

Veldlessen Reijerscamp: na succesvolle pilot nu training vrijwilligers

Negen vrijwilligers zijn in het voorjaar van 2024 opgeleid om het veldlesprogramma VeluweVolgers te gaan begeleiden. Dit veldlesaanbod is door ARK, Natuurcentrum Arnhem en Stichting Renkums beekdal uitgewerkt en wordt, na een succesvolle pilot in 2023, breed uitgerold in 2024. Wij maken kennis met Ineke Puijk – coördinator educatie bij Stichting Renkums Beekdal – en vragen haar over rewilding, educatie en haar dromen voor de toekomst.

Welke kansen zie jij voor rewilding in het Renkums Beekdal?

“Eén van de dingen die we graag willen is het opheffen van blokkades. Samen met andere organisaties en geïnteresseerde burgers hebben we een rapport gemaakt: [Stromende Beken Verbinden](#). De speerpunten hierbij zijn het zorgen voor een corridor van de hoge Veluwe tot de Rijn, het tegengaan van versnippering door het weghalen van hekken en het met elkaar verbinden van gebiedjes. Verder doen we aanbevelingen voor het tegengaan van verdroging. Dat levert mogelijkheden voor rewilding. Daarnaast hebben het Renkums- en Heelsums beekdal

een rijke cultuurhistorie met opgeleide beken en watermolens die we ook belangrijk vinden.

Wat vind jij het belangrijkste voor natuureducatie?

“Het gaat er vooral om dat kinderen de natuur op een leuke manier ervaren en dat ze vanuit hun eigen onderzoek van alles ontdekken. Kennis is minder belangrijk, dat komt later wel. Ik heb drie steekwoorden als uitgangspunt bij onze educatie: beleven, ontdekken en onderzoeken. Vanochtend hadden we een veldles in de beek, we gingen met de kinderen waterbeestjes vangen. Dat is typisch zo'n onderdeel waarvan je van tevoren niet weet wat je zult tegenkomen. De ene keer vind je libellenlarven en de andere keer een kokerjuffer. Verrassing en verwondering zijn een prima begin om kennis en inzichten op te doen.”

Hoe wordt rewilding opgenomen in de veldlessen?

Voor de veldlessen hebben we de Reijerscamp uitgekozen. Tot 20 jaar geleden een landbouwgebied, maar sindsdien ontwikkelt het zich tot een open natuurgebied met hier en daar een bosje. “Er zijn in totaal tien opdrachten, waaronder beestjes zoeken in de mest van runderen om te leren over de samenhang van dieren in de natuur. En de stilte-

"Ik wens dat alle inwoners zich verbonden voelen met de eigen omgeving zodat ze daar waardering en respect voor krijgen en ernaar handelen."

opdracht waarbij je gehuld in een "zwijnevachtje" vijf minuten stil zit om de natuur om je heen met meerdere zintuigen te ervaren.

Veel mensen lopen door een bos en zien wel dat er bomen staan, maar niet altijd hoe een boom er echt uitziet en wat erin leeft. De opdrachten helpen om ergens op te focussen

en van daaruit komt verwondering. Dan gaan kinderen echt kijken en zien ze ineens dat de blaadjes verschillende vormen hebben. Of ze zien kevers en mieren op de stam kruipen. Je leert kinderen zo om steeds opmerkzamer te worden."

Wat zijn jouw wensen voor de toekomst van dit gebied?

We hebben met alle vrijwilligers gewerkt aan een sterk aanbod voor basisschoolleerlingen. Wij zijn ervan overtuigd dat natuur- en milieueducatie bijdraagt aan liefde voor en inzicht in natuurlijke processen, zodat de kinderen van nu later weloverwogen beslissingen kunnen nemen. ■

Werk jij graag met kinderen, hou je van wilde natuur en wil je ook veldlessen (leren) geven? Stuur dan een mail naar info@renkumsbeekdal.nl.

Foto: Dirk Goudkuil

Wisentkalfjes geboren bij Radio Kootwijk

Het is nog maar een paar jaar geleden dat de wisent op de lijst van bedreigde diersoorten stond. Inmiddels leven er meer dan 9.000 dieren in Europese natuurgebieden. Het succes van deze terugkomst is mede te danken aan projecten zoals Wisenten op de Veluwe, waarin Staatsbosbeheer, ARK en Stichting Wisenten op de Veluwe samenwerken. Maar natuurlijk helpen de wisenten zélf ook mee aan hun toekomst. In mei werden twee wisentkalfjes in de Veluwse kudde geboren. Daarmee bestaat deze kudde nu uit acht dieren.

De wisent, of Europese bizon, heeft op verschillende manieren invloed op het landschap. In gesloten bossen gebruiken zij hun grote lichaam om brede paden en open plekken te maken. Wisenten schillen de bast van bomen, breken takken af met hun

hoorns en duwen bomen om met hun krachtige lijf. Een gesloten bos krijgt zo meer open plekken en hier maken lichtminnende planten gretig gebruik van. Op de Veluwe valt bovendien op dat wisenten, meer dan andere grazers, Amerikaanse vogelkers eten

en vernielen. Ook op de open vlaktes profiteren andere planten en dieren van hun gedrag. In hun zandbaden en op hun mest vind je bijvoorbeeld veel insectensoorten. Op de Veluwe zorgen wisenten samen met andere grazers, van konijn tot edelhert, voor een gevarieerd en natuurlijk landschap. ■

Wil je meer leren over wisenten en hun leefgebied? [Boek dan een excursie](#) bij Stichting Wisent op de Veluwe.

Natuur verdient Meer!

Met minimale recreatie-impact, maximaal nieuwe natuurhectares realiseren

1. De crux

Het opbrengend vermogen van recreatie is gemiddeld 7 keer hoger dan dat van agrarisch grondgebruik. Op 1 hectare recreatiegrond kun je dus evenveel verdienen als met 7 hectare landbouwgrond. Oftewel: 1 hectare recreatie kan 6 hectare nieuwe natuur financieren.

Natuur heeft waarde. Op allerlei vlakken. We vergeten echter wel eens dat natuur ook economische waarde heeft. Kijk naar huizenprijzen. Die zijn tot op enkele kilometers van natuurgebieden 7-16% hoger dan die van vergelijkbare woningen zonder natuur in de buurt. Voor recreatie en toerisme geldt hetzelfde. Een camping of pannenkoekenhuis beginnen op een industrieterrein is een kansloze missie. Natuur is de magneet waarvoor mensen komen. Het wrange is alleen dat de natuur zelf niets positiefs merkt van de inkomsten die zij genereert.

Hoe kunnen we dit omdraaien? **Hoe kan de groeiende markt voor ecotoerisme nieuwe natuurhectares realiseren én ondernemende grondeigenaren nieuw perspectief bieden?**

2. Twee rekenvoorbeelden

ARK heeft het afgelopen jaar gerekend aan dit model. Op papier en in overleg met stakeholders. Het papier en de experts beamen: kleinschalige recreatie kan nieuwe natuurhectares realiseren. De volgende stap is doen! Uitproberen in een pilot. ARK is op zoek naar ondernemende grondeigenaren met een groen hart én gemeentes die begrijpen dat anders denken nodig is.

Eenvoudig rekenvoorbeeld 1: groeiemodel (van tijdelijk naar definitief)

Een grondeigenaar heeft 75 hectare grond. Hij krijgt uit het agrarisch grondgebruik 750 euro pacht per hectare. Hij wil om naar het concept Natuur verdient Meer. Het opbrengend vermogen van een recreatiehuisje is gemiddeld 3.000 euro per jaar. De kosten van natuurbeheer zijn ongeveer 10.000 euro per jaar. Dit betekent dat 20 huisjes de opbrengsten van de pachtinkomsten van 75 hectare grond vergoeden én het natuurbeheer dragen.

De gemeente geeft een tijdelijke recreatievergunning en bestemmingswijziging af, op voorwaarde dat de grond ook daadwerkelijk 15 jaar lang aan natuur wordt teruggegeven.

Foto's: ARK Rewilding Nederland

Knepp Estate, een voormalig landbouwbedrijf van 1.200 ha in Sussex, dat 20 jaar geleden zijn grond terug gaf aan natuur. Het nieuwe verdienmodel op basis van recreatie en wildernisvlees, is lucratiever én stabiel dan het agrarisch verdienmodel.

Eenvoudig rekenvoorbeeld 2: blijvend model

Een grondeigenaar heeft 60 ha landbouwgrond en wil om naar natuur en recreatie. Er vanuit gaande dat:

- landbouwgrond € 100.000,- p/ha waard is
- de provincie 85% afwaarderingssubsidie ter beschikking stelt
- 5% van de grond in landbouwkundig gebruik blijft, voor omgeving en gasten
- de grondeigenaar meewerkt in het model en hier zijn inkomen uithaalt
- er een blijvende recreatievergunning wordt afgegeven
- de waarde van zo'n vergunning 100.000 euro per huisje is

kan 60 ha landbouwgrond omgevormd worden naar 50 ha wilde natuur en 5 ha landbouw, door 25 huisjes in 5 ha nieuwe natuur te plaatsen.

3. Waarom?

Een volhoudbare toekomst voor Nederland betekent meer natuur. Vél meer natuur. Natuur brengt ons verkoeling in tijden van hitte. Natuur buffert water tijdens hoosbuien, als voorraad voor droger tijden. Natuur levert ons drinkwater. Natuur helpt de toekomstboer op het vlak van bestuiving en gezonde bodems. Meer natuur is nodig voor het groeiend aantal inwoners van Nederland. Om er te ontspannen en sporten.

Maar niet alleen wij hebben meer natuur nodig. De natuur zelf ook! Meer natuur en meer verbonden natuur helpt

planten en dieren meebewegen met klimaatverandering; helpt ze rust en ruimte vinden naast het groeiende menselijke bezoek, rijgt versnipperde natuureilanden tot een geheel aaneen. Verbindt hoge, droge, voedselarme gebieden met natte, voedselrijke gebieden en completeert zo het natuurareaal dat de Nederlandse natuur nodig heeft.

4. Leefbaarheid, recreatie en natuur

Het voorzieningenniveau in het landelijk gebied staat onder druk. Recreatie biedt werkgelegenheid, zorgt er voor dat regionale en lokale voorzieningen behouden kunnen blijven en draagt bij aan de regionale en lokale economie. In veel gebieden is de recreatie zelfs de drager van de regionale of lokale economie.

5. Wij zijn op zoek

ARK wil dit model graag realiseren op een pilotlocatie. En zoekt daartoe **een grondeigenaar** die geen verdere toekomst ziet in grootschalig agrarisch grondgebruik. Omdat er geen opvolger is, omdat zijn bodemkwaliteit minder geschikt is om biologisch of natuur-inclusief op te verbouwen of om een andere reden. Een grondeigenaar met een groen hart en enthousiasme voor kleinschalige recreatie. Bij die grondeigenaar, hoort **een gemeente** die toekomstgericht wil denken, die een ambitie op nieuwe natuurhectares én op recreatie heeft, en bereid is een vergunning voor kleinschalige recreatie af te geven.

6. Wat biedt ARK?

ARK biedt kennis, een groot netwerk en financiële middelen om de transitie van landbouw naar natuur en recreatie samen met de grondeigenaar te maken. En de wil om deze pilot tot een succes te maken en op te schalen naar andere plekken in Nederland. ■

Struikelen over Veluws goud: Beenbreek

De onaantrekkelijke naam van een van de mooiste planten van Nederland heeft vrijwel zeker met z'n groeiplaats te maken. Schaapherders en veehouders schenen deze plekken liever te mijden omdat zij niet wilden dat het vee beenbreek at. Ze geloofden dat het eten van deze zurige kalkloze vegetatie botontkalking in de hand zou werken, en de natte soppige bodem een gebroken poot kon opleveren.

Deze lelie-achtige natteheide-moerasliefhebber associeer je misschien niet onmiddellijk met de Veluwe. Net als talloze andere 'natte' soorten: van elzenbroekbos en goudveil tot zeldzame beekvissen als beekprik en zelfs grote modderkruiper. Toch horen ze net zo bij de Veluwe als heide en vliegdennen: de Veluwe als ecosysteem is namelijk lang niet zo droog als de 'grote-stille-heide-associatie' die we vaak hebben, doet vermoeden. Juist langs de randen, en op plekken waar ondoorlatende lagen ijzer-oer

in de grond zitten, kan de Veluwe verrassend nat zijn.

Juist in die natheid (en de afwisseling tussen droog en nat) is de natuurwaarde op z'n grootst. De zandhoop Veluwe, is een groot waterfilter. Regenwater dat op de Veluwe neervalt, zakt in de bodem waar dat kan en komt langs de randen van de stuwwal als kwelwater weer aan het oppervlak. Het water heeft onderweg mineralen opgenomen en is dan ook een kostbaar goedje waar het uittreedt. Zeldzame planten als goudveil, en

schimmels als het beekmijtertje, kan je daar vinden (en bijna nergens anders). Het natuurlijke proces van de waterkringloop van de Veluwe wordt flink verstoord door de versnelde afvoervan water in diepe sloten en door het grootschalig winnen van dit bronwater. Met industriële hoeveelheden wordt van het zuiverste water van Nederland nog altijd papierpulp gemaakt in Renkum en Eerbeek om karton te maken.

Beenbreek kan je vinden langs geulen op de hoge, open delen van de Veluwe, waar regenwater niet kan wegzakken en de planten zich opstapelen tot een veenachtig pakket van kletsnatte pollen. Waar beenbreek groeit, planten libellen zich voort, waarop boomvalken jagen. Waar je beenbreek vindt, ben je gestruikeld over het goud van de Veluwe. ■

Aaseters zoals de raaf hebben wolven nodig om kadavers open te scheuren.

Team Wolf en Raaf

ARK'er Bart Beekers ging samen met Hans de Vos Burchart van de Ravenwerkgroep op pad met Vroege Vogels. Zij vertellen over het zenderonderzoek bij raven en de rol van wolven als aasleverancier voor raven en andere aaseters.

Wolven en raven, twee dieren die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Niet alleen door hun gedeelde geschiedenis van vervolging tot op de rand van uitsterven. Beide soorten hebben nog steeds last van een slecht imago door gebrek aan kennis en de bijna altijd slechte rol die deze dieren

toegedicht krijgen. Waar de raaf dankzij uitzetprogramma's haar come-back kon maken, kon de wolf dankzij natuurherstel en beschermingswetten de Nederlandse natuur weer op eigen kracht terugvinden.

Hier op de Veluwe kunnen wolven en raven sinds ruim honderd jaar weer samen optrekken in de natuur. Maar hoe gaat dit in zijn werk en wat zien wij hiervan in Nederland?

Luister [hier](#) naar de aflevering van Vroege Vogels.

WEET ONS TE VINDEN!

Heeft u vragen, opmerkingen of suggesties?

Mail ze naar projectleider marieke.reisinger@ark.eu.

Wilt u deze nieuwsbrief ook ontvangen? Stuur dan een mail onder vermelding van 'Aanmelden nieuwsbrief Veluwe' naar info@ark.eu.

Wilt u zich afmelden? Dat kan eveneens via een mail naar info@ark.eu onder vermelding van 'Afmelden nieuwsbrief Veluwe'.

Rewilding de Veluwe is een project van ARK Rewilding Nederland. Meer informatie vindt u op www.arkrewilding.nl.

Het project Rewilding de Veluwe wordt mede mogelijk gemaakt dankzij de deelnemers van de Nationale Postcode Loterij. Hartelijk dank!

